

Helga Pollak-Kinsky

Můj terezínský deník 1943-1944

a zápisky mého otce

Otty Pollaka

K vydání připravila,
komentáři a rozhovory doplnila
Hannelore Brenner

Můj Terezínský deník 1943-1944

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.xyz.cz
www.albatrosmedia.cz

Helga Pollak-Kinsky
Můj Terezínský deník 1943-1944 – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2019

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

HELGA POLLAK-KINSKY

*Můj terezínský deník
a zápisky mého otce
Otty Pollaka*

Helga Pollak-Kinsky

Můj terezínský deník 1943–1944

a zápisky mého otce

Otty Pollaka

K vydání připravila,
komentáři a rozhovory doplnila
Hannelore Brenner

*Pro Evu, Erika, Sáru
a všechny děti*

OBSAH

<i>Předmluva editorky</i>	9
<i>Poznámka překladatelky</i>	14
1 MÉ DĚTSTVÍ	15
<i>Z rodinného fotoalba</i>	39
2 TEREZÍN, LEDEN–BŘEZEN 1943	51
<i>Zápisky mého otce</i>	51
<i>Můj deník (1)</i>	54
3 TEREZÍN	69
4 TEREZÍN, DUBEN–ČERVENEC 1943	79
<i>Zápisky mého otce</i>	79
<i>Můj deník (1)</i>	85
<i>Vzpomínky na Terezín (1)</i>	100
<i>Helžiny dětské kresby</i>	107
<i>Můj deník (2)</i>	110
5 TEREZÍN, SRPEN–ZÁŘÍ 1943	121
<i>Zápisky mého otce</i>	121
<i>Můj deník (2)</i>	124

6 TEREZÍN, ŘÍJEN-PROSINEC 1943	143
<i>Zápisky mého otce</i>	143
<i>Můj deník (2)</i>	148
7 TEREZÍN, LEDEN-ÚNOR 1944	169
<i>Zápisky mého otce</i>	169
<i>Můj deník (2)</i>	176
8 TEREZÍN, BŘEZEN-DUBEN 1944	187
<i>Zápisky mého otce</i>	187
<i>Můj deník (2)</i>	191
<i>Vzpomínky na Terezín (2)</i>	202
9 TEREZÍN, KVĚTEN 1944-LEDEN 1945	207
<i>Zápisky mého otce</i>	207
10 OSVĚTIM - OEDERAN - TEREZÍN	236
11 OSVOBOZENÍ A ŠRÁMY NA DUŠI	251
12 „STRAŠLIVÉ ZTRÁTY“	257
<i>Z pozůstalosti Otty Pollaka</i>	257

Předmluva editorky

Terezínský deník Helgy Pollakové jsem si dlouho přála vydat. Je mi ctí, že tak nyní mohu učinit – byť jinak, než jsem původně zamýšlela – ve speciálně vytvořené edici „Room 28“. Víím totiž, jak cenný odkaz mi Helga svěřila. Zároveň si však uvědomuji, jaká odpovědnost se s tím pojí. Proto bych v první řadě chtěla co nejsrdečněji poděkovat Helze Pollak-Kinsky za projevenou důvěru. Doufám, že si tato kniha najde cestu k co největšímu počtu čtenářů.

K četbě vám předkládám autentické deníkové zápisky dvanácti – až čtrnáctileté Helgy Pollakové z Vídně. Od 27. ledna 1943 až do své deportace do Osvětimi dne 23. října 1944 žila v Terezíně, v pokoji 28 dívčího domova „mädchenheim“ L 410. Tam, na jeden z kavalců, kde spávalo na třicet děvčat, se ráda ukrývala před světem a zaznamenávala si do deníku své zážitky, dojmy a myšlenky. Tyto chvíle rozjímání představují vlastně jediné soukromí, které Helga v přeplněných a stísněných prostorách měla, jediné útočiště, v němž se mohla ponořit do svého vlastního světa.

Helga dorazila do terezínského ghetta 23. ledna 1943 spolu se svým otcem Ottou Pollakem, dalšími členy rodiny a židovskými občany z Kyjova, který se německy nazýval Gaya. Stejně jako dcera začal i Otto se svými zápisky 17. ledna 1943, v den, kdy se s Kyjovem museli rozloučit. Poznámky si psal do diáře, aby mohl později rekonstruovat své zážitky. Jeho telegrafické záznamy skutečně vytvářejí pozoruhodnou kroniku dění v Terezíně v letech 1943 až 1945 a stávají se cenným primárním zdrojem informací o historii ghetta.

Ale to je pouze jedna rovina. Z koláže Helžiných deníků, jejich vzpomínek na dětství ve Vídni, Kyjově, Terezíně a Osvětimi, ale i z dalších dokumentů z pozůstalosti Ottý Pollaka totiž vyvstává mnohem více. Svědectví krystalizují do jedinečného a hluboce dojemného portrétu jedné asimilované židovské rodiny z Vídně, která na konci druhé světové války čelí zdrcujícím ztrátám.

Ale ani to ještě není vše.

Někteří čtenáři si deník Helgy Pollakové spojí s knihou *Děvčata z pokoje 28*, která vyšla v roce 2004. Na jejím počátku byla touha Helgy a její kamarádky Anny Hanusové uctít památku všech lidí, kteří byli zavražděni během holokaustu a na něž si v srdci nesou vzpomínku. Podnětem k tomu, aby osud těchto lidí nebyl zapomenut, se staly dva dokumenty: Annin památník s básničkami a Helžin deník. Oba totiž obsahují poslední stopy jejich souputnic, jež z jejich středu vytrhly transporty na Východ, a věnování jako: „Nezapomeň na mě!“ – „Zdalipak budeš i ty vždycky vzpomínat, kdo vedle tebe uléhal a byl ti dobrou přítelkyní?“

Obavu, aby osudy „děvčat z pokoje 28“ a spolu s nimi i ostatních dětí z Terezína neupadly v zapomnění, vyjadřovali i další přeživší z Terezína. V roce 1998 jsem se s tímto okruhem přátel propojila, stala se svědkyní a účastnicí mimořádného díla paměti a rozhodla se těm životním osudům, zkušenostem a příběhům, které mi byly čím dál bližší, vdechnout trvalou formu, kterou bychom mohli zprostředkovat mladé a budoucí generaci. Od roku 2004 tak příběh „děvčat z pokoje 28“ vyprávěla kniha, rozhlasová hra, divadelní představení či výstava. Zejména putovní mezinárodní výstava přispěla k tomu, že se vzpomínky přeživších dívek dostaly k mnoha lidem.

Bez Helžina terezínského deníku by žádný z těchto počínů neexistoval. Pro pamětnice sloužil její deník jako katalyzátor paměti a pro

knihu *Děvčata z pokoje 28* byl důležitým spouštěcím prvkem, ale také srdeční záležitostí a červenou nití. Helžin deník zůstane s historií „děvčat z pokoje 28“ neodmyslitelně spjat. A přesto v sobě tento drahocenný dokument skrývá ještě zcela jiný příběh – Helžinu vlastní, osobní historii. A právě o tom je tato kniha.

Ještě několik faktů a hledisek k osvětlení redakčních rozhodnutí. Otto Pollak si zápisky v diáři vedl německy, Helžin deník však byl psán česky. Proč si Helga, která se narodila 28. května 1930 ve Vídni a také tam vyrůstala, vedla deník v češtině, to nám nastíní první kapitola. Zde poznamenejme jen tolik, že pro rakouské vydání byly oba svazky deníku přeloženy z češtiny a konzultovány s Helgou, aby zůstal v překladu zachován charakteristický ráz jejího jazyka. Prostřednictvím této knihy zpřístupňujeme široké veřejnosti autentické deníkové zápisky Helgy Pollakové a bezprostřední zkušenosti dívky z terezínského ghetta.

Měli bychom však zmínit i jisté politováníhodné okolnosti. Třetí svazek Helžina deníku byl v roce 1956 bohužel zničen. Tehdy se Helga, která si v roce 1951 vzala Gerharda Kinského, německého emigranta z východopruského Reszelu, a odstěhovala se s ním na Dálný východ, po letech vracela do rodné Vídně. Na lodi, jež měla její majetek převézt do Londýna, vypukl požár, který zničil většinu jejích věcí přepravovaných v kontejneru. Mezi nimi i třetí svazek jejího deníku.

Do druhého svazku si Helga 1. března 1944 zapsala: „Nechala jsem ti vyrobit nové šaty, které ti za pár týdnů obléknu.“ Helga si ten sešit v krásném modrém obalu dodnes živě pamatuje. Bohužel už se nikdy nedozvíme, co všechno až do okamžiku transportu do Osvětimi v říjnu 1944 svěřila svému příteli „Bratru Pavoukovi“, jak deník během psaní pojmenovala.

Díky diářovým zápiskům jejího otce se nám tuto ztrátu daří úžasným způsobem překlenout. Život dcery se v nich totiž zrcadlí a tam, kde Helžin deník končí a průběh dalšího dění už zprostředkovává jen Otto Pollak, nenastane žádný výrazný zlom. Ba naopak, tyto záznamy a další svědectví jen zdůrazňují sounáležitost těch dvou, prolínání jejich zkušeností, obav a nadějí. Čtenáři se tak vyjeví příběh, který je od počátku sdílený: příběh otce a dcery.

Poslední měsíce jsem se během dokončování knihy často vracela do Vídně. Právě tam Helga postupně oprášila všechny krabice, šanony a alba z otcovy pozůstalosti. Dlouhé roky se tohoto dědictví neodvážila dotknout. A tak otvírala jednu krabici za druhou a společně jsme procházely výmluvné svědectví její minulosti. S každou fotografií a písemností se vynořovaly vzpomínky a Helga se rozpomínala na nové a nové epizody a podrobnosti svého života.

Čím dál víc se mi na mysl vkrádala otázka: Jak knihu uchopit, když se s Helžiným deníkem pojí tak bohatě zdokumentovaný život a je to skutečný dokumentární poklad? Jak ji uchopit, abych dostála Helžinu přání, že má být určena především pro mladé? Aby osudy podobné těm, jež si zažily dívky z pokoje 28, sloužily jako upomínka a výzva, abychom nezapomínali na pravé lidské hodnoty a kladli na ně ve společnosti větší důraz. To je ostatně hlavním pohonem Helžina veřejného působení. Od roku 2003 se uskutečnilo více než čtyřicet čtení z jejího deníku. Vystupovala na vernisážích, zúčastnila se inscenace dětské opery *Brundibár* Hanse Krásy, byla na mnoha vzpomínkových akcích a zapojila se do školních projektů. Mluvila před tisíci lidmi, zejména před mladými. To vše dělá, protože doufá, že ve vzpomínkách na terezínské ghetto ožívají hodnoty, které vždy považovala za velmi důležité: soucit, solidarita, tolerance a lidská práva.

Je totiž přesvědčená, že vzdělání, umění a kultura jsou základem našeho lidství.

Jak si poradit s tak bohatou a hluboce významnou látkou, s jejími různými aspekty a očekáváními? Jak zachytit kaleidoskop vzpomínek, propojit ho s literárními svědectvími a zprostředkovat tuto dojemnou rodinnou kroniku čtenáři?

Odpověď na tyto otázky se zničehonic vynořila, když jsme s Helgou procházely dokumenty a fotky. Požádala jsem Helgu, aby mi na základě fotografií a dopisů vyprávěla o svém dětství. Se znalostí jejího dětství lze totiž terezínské zápisky otce a dcery číst z jiné perspektivy – a lépe jim rozumět.

Hannelore Brenner, září 2013

POZNÁMKA PŘEKLADATELKY

Pasáže z deníků vycházejí z původní podoby Helžiných zápisků v češtině. Jelikož český jazyk nebyl Helžinou mateřštinou, bylo nutné text jazykově editovat. Překladatelka při práci s původními českými deníkovými zápisky přihlížela k úpravě německojazyčného překladu a řídila se aktuálními pravidly českého pravopisu. Zbytek textu je přeložen z rakouského originálu knihy.

Ema Stašová, 2019

1 Mé dětství

Frieda a Otto Pollakovi, 1928

Na této fotce jsou mí rodiče Frieda a Otto Pollakovi. Vzali se roku 1928 ve vídeňské synagoze v Turnergasse, které se říkalo Turnertempel. Mamince tehdy bylo 20 let. Narodila se v roce 1908 v malém městě u Lvova, který byl součástí habsburské monarchie, a ještě jako malá se s rodiči přestěhovala do Vídně.

Můj otec pocházel z jihomoravského Kyjova, německy zvaného Gaya. Jeho rodiče Leopold a Sofie Pollakovi bydleli přímo na náměstí, v domě Židovské obce. Měli tam také malý obchůdek, který rodině patřil do roku 1939.

V Kyjově chodil otec na německé gymnázium, později navštěvoval obchodní školu v Prostějově. V roce 1914 začala první světová válka a on coby jednadvacetiletý mladík brzy narukoval do armády. Sloužil u salzburské polní dělostřelecké baterie 6/5 a v roce 1916 utrpěl tak vážné zranění, že mu museli amputovat nohu. Udělili mu pak stříbrnou medaili za statečnost první a druhé třídy, nejvyšší ocenění, jakého se poddůstojníkovi mohlo dostat.

Roku 1919 se otci splnil sen: společně s bratrem Karlem si pronajali kavárnu Palmhof na vídeňské Mariahilfer StraÙe. Renovaci svěřili uznávanému bytovému architektovi a z podniku se záhy stalo oblíbené místo setkávání a jedna z nejslavnějších vídeňských kaváren. Často tam hrávaly věhlasné kapely a koncerty pravidelně živě vysílalo rakouské rádio RAVAG. V dokumentech, které můj otec uschoval, jsem se dočetla, že 23. října 1935 byl v kavárně Palmhof pořízen stý hudební přenos: vysílal se tehdy dvouhodinový večerní koncert.

Já jsem se narodila 28. května 1930 ve Vídni a vyrostla jsem v tomtěz domě, kde se nacházela i kavárna. Bydleli jsme v prvním patře. Do bytu se chodilo přes pavlač, která byla pro staré vídeňské nájemní domy typická. Z chodby byl výhled do vnitrobloku s bílými šeríky, kde jsem si jako malá hrávala, většinou ještě s Leni Lahnerovou, která bydlela ve stejném domě. Otcí se mezitím podařilo dům koupit.

V kavárně zaměstnával své dvě sestřenice, Idu a Elsu Löwingerovy, a bratrance Ottu Löwingera. Všichni si mne předcházeli a byli neodmyslitelnou součástí mého dětství podobně jako Johanna, naše hospodyně a chůva. Pro mne však Johanna představovala mnohem víc – byla jako moje druhá matka.

Z nejtělejšího dětství si vybavuji cesty za otcovou rodinou do Kyjova – za babičkou Sofií, tetou Martou a strýčkem Fritzem. Marta byla

tatínkova sestra, Fritz jeho švagr. Bydleli v domě na náměstí, kde můj otec vyrůstal. Měli dvě děti, Jožku a Trudu (Gertrudu). Jožka byl o pět let starší než já, Truda o sedm. S Jožkou a dětmi ze sousedství jsem si často hrávala na náměstí nebo na velkém dvoře za domem, kde měli slepice, králíkárnou a starou kůlnu. Moc ráda jsem chodila do obchůdku na náměstí za tetou Martou. Měla tam spoustu zajímavých věcí: vlnu, pletené výrobky, hračky i kočárky. Ze všeho nejvíc se mi líbily panenky, jedna byla hezčí než druhá. O Vánocích je vystavovali ve výloze a další se v krabicích kupily v zadní komoře až ke stropu. Někdy jsem si mohla jednu vybrat – to mi vždycky udělalo ohromnou radost. Do Kyjova jsem jako malá jezdila moc ráda.

Když jsem byla malá, rodiče mě do kavárny moc nepouštěli. Byl úplný svátek, když mne někdy vzali s sebou. Vidím to jako dnes: orchestráště

Kyjov/Gaya, hlavní náměstí

s velkou stříbrnou kupolí, taneční parket, mramorové stoly a boxy s polstrovanými lavicemi, které byly potažené červenou kůží. V kavárně to vždy žilo a tatínek míval napilno.

O nedělích se podával čaj o páté a k tanci hrála hudba. Číšník Alfred chodil po kavárně s tácem a nabízel sladkosti: nugátové bonbony a slepované oplatky. Mohla jsem se po nich utlouct a dodnes je zbožňuji.

Tatínek miloval kavářenskou atmosféru, družného ducha a společnost hudebníků a umělců. Byl šarmantní, dobrý hostitel a o hosty se osobně staral. Patřili k nim prominentní umělci jako operetní skladatel Franz Lehár, pěvec Richard Tauber, herci Hans Moser, Fritz Imhoff či Hans Thimig. To vše vím z jeho vyprávění, ale také z knihy hostů, kterou stále ještě máme.

S maminkou

S Johannou, mou „druhou mámou“

Jednou ročně podnikl tatínek delší cestu autem. V tuzemsku, ale i v zahraničí pátral po neobjevených talentech. Často dával prostor neznámým muzikantům, kteří si u nás v kavárně odbyli svůj debut. Někteří později hráli ve slavných orchestrech.

Na dvě události mám nejasné vzpomínky. Muselo se to stát v roce 1934, když byl spolkovým kancléřem Engelbert Dollfuss, austrofašismus se stal vládní politikou a NSDAP i komunistická strana byly zakázány. Po celém Rakousku docházelo k nepokojům a vandalismu a přišly i dva útoky namířené přímo proti naší kavárně. Jednou u nás při nedělních tanečních čajích vybuchla dýmovnice. Podruhé nám někdo uprostřed noci hodil sklepním okýnkem do domu granát. Na tu příšernou ránu do smrti nezapomenu. Díky bohu se ani v jednom případě nic strašného

Kavárna Palmhof

Otto a Elsa Löwingerovi

nestalo. Došlo jen k velkým věcným škodám. A hosté se kavárně nějakou dobu vyhýbali.

Od roku 1936 jsem chodila na základní školu ve Friesgasse v 15. okrese. Naší třídní učitelkou byla Dora Neussová a já ji měla moc ráda. Skamarádila jsem se s Edith, Gerlinde, Helgou Weissovou, dcerou vídeňského židovského architekta, s níž jsem měla společnou cestu do školy a často se s ní vídala.

Roku 1937 se rodiče rozvedli. Nevybavuji si, že by měli nějaké spory. Matka byla o čtrnáct let mladší než otec, jeho život se točil kolem kavárny – to asi mohla být hlavní příčina. Přesné okolnosti však neznám. Jen jedno vím jistě: rozešli se v dobrém. I nadále se o mne starala maminka a vyzvedávala mě ze školy. Naše rodina vždy držela při sobě. Patřili do ní i Löwingerovi – tety Elsa a Ida a strýc Otto. A hlavně Johanna, moje „druhá máma“.

Vpád německých vojsk do Vídně, březen 1938

Johanna byla se mnou i onoho nezapomenutelného večera 11. března 1938. Seděly jsme v obývacím pokoji, měly puštěný rozhlas a poslouchaly jako přikované. Vysílali abdikační projev spolkového kancléře Schuschnigga. Na jeho poslední slova si přesně vzpomínám: „Bůh ochraňuj Rakousko,“ řekl naléhavě. Tehdy jsem Johannu viděla poprvé v životě plakat.

Brzo ráno následujícího dne, 12. března 1938, jsem postávala u okna a dívala se dolů na Mariahilfer StraÙe. Ulicemi pochodovala německá armáda, tisíce lidí je s jásotem vítaly, všude byly hákové kříÙe. I mně strčil kdosi do ruky malou vlaječku, kterou jsem mávala sem a tam. Nevěděla jsem ale, co znamená. Jen jsem vycítila, že se tam venku děje něco neobvyklého.

Později přišel za otcem německý důstojník a nařídil mu vojáky pohostit. A můj otec řekl: „Ale tohle je židovský podnik.“ A důstojník na to: „To mě nezajímá, mě zajímají jen moji lidi.“ A najednou byla naše kavárna plná vojáků.

O několik dní později jsme Palmhof museli zavřít.

Život se změnil ze dne na den. Vnímala jsem napětí rodičů a příbuzných, strach, v němž žili. Dnes už vím, že s Němci přišla hrůzovláda. Děly se tehdy mnohé příšernosti, zejména Židům. Ale já jsem přece jen byla v závětrí všech událostí, chránila mě rodina a Johanna. Bylo mi pouhých sedm let.

Náboženství, židovství, sionismus – o tom jsme se doma nijak zvlášť nebavili a já dlouho ani netušila, že jsme Židé. Mí rodiče byli asimilovaní, nebyli zbožní. Nebyli dokonce ani takzvaní „třídenní Židé“. Že jsem Židovka, mi došlo teprve až ve škole, kde jsem na rozdíl od jiných navštěvovala mojžíšskou náboženskou výchovu. Ale ani tomu jsem nevěnovala zvláštní pozornost; bylo to zkrátka jiné náboženství, nic víc. Příběhy Starého zákona mi zněly v uších jako pohádky.

V dubnu 1938 jsem o pesachu* šla s rodiči do synagogy a účastnila se slavnostní sederové večeře. To bylo myslím vůbec poprvé, kdy jsem navštívila synagogu. Rodiče a všechny vídeňské Židy zřejmě sblížila nouze. Hned v prvním měsíci po invazi Němců byly deportovány stovky Židů do Dachau a Buchenwaldu. Tisíce jich uprchly, emigrovaly nebo hledaly cesty, jak se dostat ze země.

Také můj strýc Karl, otcův bratr, uprchl hned po 12. březnu 1938 do Kyjova. Jeho nemanželská dcera Mařenka, která u něj bydlela od roku 1936 a od té doby také patřila do nejužšího rodinného kruhu, odešla s ním. Mařenku jsem měla moc ráda. Nevím, co bychom si později v Terezíně počali, kdyby nebylo jejích balíčků. Její matka nebyla Židovka a ona jako jediná z rodiny nemusela do Terezína.

Nastalo jaro 1938 a já stále ještě chodila ve Vídni do školy. Všimla jsem si jen nepatrných změn. Spolužačky si s námi dál hrály – ve třídě nás bylo asi pět Židovek. Za to jsme vděčily třídní učitelce Doře Neusové. Vzala si nás, židovské děti, pod křídla. Dodnes na ni ráda vzpomínám.

Ale na ulici to bylo jiné. Jednou mi cestu zastoupili neznámí kluci a křičeli: „Ty židovská svině!“ Vzpomínám si, že jsem plakala, a pan Lahner, náš domovník, který byl povoláním policista, mne vzal za ruku, utěšil a odvedl domů. Od té doby už jsem po ulici nikdy nechodila sama.

Dne 20. května 1938 vstoupily v Rakousku v platnost norimberské rasové zákony. To jsem tehdy samozřejmě netušila. Věděla jsem jen, že 28. května 1938 mi bylo osm let. Blížily se letní prázdniny a já se nemohla dočkat. Hrozně jsem se těšila do Kyjova!

* Židovský svátek, který připomíná osvobození z egyptského otroctví a začíná v předvečer sederové slavnosti.

Ke konci školního roku mi třídní učitelka napsala do památníku básničku: „Když potká tě zvrát osudu, nermuť se. Vždyť i Měsíc musí ubývat, aby mohl dorůstat. Tvá učitelka Dora Neussová, jíž po tobě, smíšku, bude smutno velice.“

Dne 3. července 1938 jsme vyrazili z Vídně do Kyjova. Pamatuji si to přesně, protože jsem si později v Terezíně, konkrétně 5. ledna 1944, zapsala do deníku – a přitom si několik slov podtrhla: „I když budu dlouhé kilometry a míle vzdálena Vídni, zůstanu jí navždy věrná, a bude-li zapotřebí, aby ji někdo hájil, budu ji hájit. Vídeň zůstane vždy v mé mysli od 28. května 23.40 hod. 1930 až do 3. července 1938.“

V Kyjově jsem podobně jako v předešlých letech strávila hezké léto. Zнала jsem už hodně dětí ze sousedství, se kterými jsem si ráda hrávala, zejména s dětmi z rodiny Věry a Jiřího Baderových, kteří bydleli přímo naproti na náměstí.

Prázdniny spěly ke konci a do Kyjova za mnou přijela maminka. Vysvětlila mi, že je ve Vídni nebezpečno a že se tam nemohu vrátit, proto zůstanu u příbuzných. To nebylo nic hrozného. Ale řekla mi také, že se s tatínkem rozhodli, že budu chodit do německé školy v Brně, protože přece neumím česky. Brno! To byla z Kyjova pěkná dálka, přes 50 kilometrů! Kde tam budu bydlet? Vždyť jsem tam ani nikoho neznala.

„Jsi velká, statečná holka, ty to zvládneš,“ domlouvala mi matka a snažila se mi své rozhodnutí srozumitelně vysvětlit. Našli mi v Brně ubytování, přes den budu chodit do školy a určitě si tam najdu nové kamarádky. Bratranec Jožka a příbuzní na mne budou dohlížet a prázdniny budu dál trávit v Kyjově. A kdykoli to bude možné, přijedou za mnou s tatínkem na návštěvu.

O několik dní později jsem se s maminkou do moravské metropole vypravila. Zavedla mne do ponuré barabizny. Byl to penzion. Tam jsme

se rozloučily – tak si to alespoň pamatuji. V mysli mi totiž navždy utkvěl následující výjev: maminka odchází, já se za ní dívám z balkonu, jak se vzdaluje, hledím jejím směrem a pláču ještě dlouho poté, co mi zmizí z dohledu.

Pak už před sebou mám pochmurnou místnost s kovovými postelemi a mladé ženy, které také bydlí v penzionu a chodí někam pracovat nebo studovat, ale já nevím kam. Vždyť všechny mluvily česky a já jen německy. Jediný člověk, který tam to dopoledne byl a chtěl si se mnou povídat, byla česká služebná. Jenomže mi nerozuměla a ani já jí ne. A podobně jsem přestala rozumět i světu.

O několik dní později si mne vzala do pěstounské péče rodina Wittmannových. Je možné, že to tak plánovali od počátku a já putovala nejprve do penzionu, protože rodina byla ještě na dovolené. Ale myslím, že i kdyby tomu tak bylo, ani znalost té skutečnosti by nic nezmohla s pocitem, který se mě tehdy zmocnil a už nikdy mne zcela neopustil: cítila jsem se úplně opuštěná.

Mařenka

Věra a Jiří Baderovi

Bratranec Jožka

U Wittmannových jsem byla v dobrých rukou. Bydleli v pěkném bytě a moc hezky se o mne starali. Ale jedna věc byla zvláštní: s jejich asi čtrnáctiletou dcerou jsem nesměla mluvit, chodit do jejího pokoje ani si hrát s jejími hračkami.

Po dvou třech týdnech mne konečně přijel navštívit bratranec Jožka. Měla jsem ohromnou radost, že se zase vidíme! Vzal mě do kina, a když jsme se loučili, stěží jsem zadržovala slzy. Nechtěla jsem ho pustit, chtěla jsem s ním odjet zpátky do Kyjova! Chlácholil mne a slíbil, že mi pomůže. Druhého dne poslali jeho rodiče do Vídně telegram a za několik dní za mnou přijel tatínek.

Tento dopis napsal mojí mamince:

Brno 11. září 1938

Milá Friedo,

paní Wittmannová šla po schodech napřed, aby Helze oznámila můj příjezd. Na schodišti se ozval nepopsatelný, huronský jásot. Helga mi v nových modrých letních šatech, bílých botách a punčochách letěla po schodech naproti.

Ta radost z našeho setkání se ani nedá popsat. Paní Wittmannová nás nechala o samotě. Helga se přede mne postavila a pronesla s dětskou vážností: „Tatínku, předsevzala jsem si, že ti hned v první minutě, co tě uvidím, povím, že tu nechci zůstat. Chci být buď ve Vídni se svými rodiči, nebo v Kyjově u tety Marty.“

Nedá se ani popsat, jak vyzrálé a usilovné myšlenkové pochody se odehrávají v té osmileté makovičce a jak hluboká musí být dušička naší malé potvůrky. Hodně se naplakala, a když jsme seděli na náměstí před domem, řekla mi: „Ať nám klidně seberou všechny vídeňské parky. Mnohem radši budu trčet doma v koutě než pobíhat po parku tady. Když odjížděla ma-

minka, bránila jsem se slzám ze všech sil, aby ji to ve vlaku nemrzelo. Ale potom jsem plakala.“

Když jsem jí vyprávěl, že Ilse Kalinhofová odjela do Palestiny, rozkřičela se, že se radši bude se svými rodiči trmáčet po světě jako žebračka, než aby žila v blahobytu u cizích. Vypyptávala se, co dělá Helga Weissová, a pak prohlásila: „Ta se má, že může být u rodičů.“

Potom mi povídala, že u ní byl na návštěvě Jožka a že plakala, když odešel. A když jsem se zeptal, jestli brečel i Jožka, tvrdila, že byl smutný, ale že si vůbec neumí představit, jaké to je žít v cizině.

A tak to šlo celé hodiny. Musel jsem vynaložit veškeré úsilí, abych jejímu naléhání nepodleh. Chci ještě pár dní počkat, aby mne neovlivňovaly prchavé nálady a já mohl v klidu učinit definitivní rozhodnutí ohledně budoucnosti toho našeho rozmilého dítěte. Bylo mi tak těžko u srdce, že jsem ještě dlouho seděl v příšeří parku před domem a upínal zrak k osvětlenému pokoji, v němž moje holčička asi právě pobývala.

Srdečně zdraví Tvůj Otto

Po dvou dnech padlo konečné rozhodnutí! Celou cestu z Brna do Kyjova jsme jeli taxíkem – byla jsem přešťastná! Mohla jsem se pomínout radostí! Ještě dnes před sebou vidím krajinu, která kolem nás ubíhala.

V Kyjově jsem potom opakovala druhou třídu. Ale z toho jsem si nic nedělala. Byla jsem nadšená! Rychle jsem se naučila česky a brzy jsem zase dostávala dobré známky.

Na konci září 1938 se v Mnichově setkali vládní představitelé Velké Británie, Francie, Itálie a Německé říše a podepsali takzvanou mnichovskou dohodu. Sudety v pohraničí Československé republiky, které byly převážně osídleny Němci, připadly po této konferenci Německé říši. To jsem tehdy samozřejmě nevěděla. Ale o Sudetech jsem slýchala často.

Věděla jsem, že tamní vesnické obyvatelstvo je převážně německojazyčné, že mnozí z nich sympatizují s Hitlerem a že by chtěli „zpátky k Říši“. A co takový „anšlus“ k Německu znamená, jsem dobře věděla z vlastní zkušenosti.

Pak Němci napochodovali do Sudet a všichni Češi se báli, že to bude jen začátek, že Němci brzy anektují i zbytek Československa. Vzpomínám si, že náměstí v Kyjově bylo najednou plné vojáků, že tam vyrostla velká polní kuchyně. Podobně velké bylo i zděšení místních, kteří se pořád ptali, co bude dál.

V noci z 9. na 10. listopadu 1938 pak vzplanuly synagogy po celé „Velkoněmecké říši“, včetně Vídně a Sudet. V Kyjově zatím panoval klid.

Co z tehdejšího politického dění jsem vnímala, už dnes nedokážu říct. Ale jedno mi bylo jasné: to nebezpečí, jež mne vyhnalo z Vídně, se blížilo i sem.

Rodiče mi tenkrát napsali, že maminka získala vízum do Anglie, chystá se emigrovat a že se budou snažit, abych i já mohla co nejdříve odjet dětským transportem do Anglie a být u maminky, v bezpečí.

Maminka

Dne 15. března 1939 překročila německá vojska hranice Sudet a vtrhla do Československa. Druhého dne prohlásil Hitler v Praze okupovanou zemi za „protektorát Čechy a Morava“ a součást Velkoněmecké říše. Nebezpečí, před nímž tolik z nás, včetně mě, uteklo do Československa, nás definitivně dostihlo.

Maminka měla štěstí. Několik dní poté, co Hitler v Praze převzal moc, se jí podařilo uniknout do Anglie. Koncem března 1939 jsem dostala tuto pohlednici:

Ostende, 25. 3. 1939

Milovaná holčičko!

Za hodinu mne tato krásná lodička odveze přes moře do Anglie. Brzy se vydáš na stejnou cestu a budeš z ní stejně nadšená jako já teď. Posílám tisíc pusinek mému miláčkovvi a srdečné pozdravy tetičce Martě, babičce, strýčkům Fritzovi a Karlovi, Mařence, Trudě a Jožkovi.

Maminka

Moje pasová fotografie

Na stejnou cestu jsem se bohužel nevydala, ačkoli moji rodiče vynaložili veškeré úsilí, abych se dostala do dětského transportu do Anglie. A málem se to i podařilo.

Haslemere, 21. května 1939

Milý Otto,

tak co říkáš na mou horlivost? Minulý týden jsem obdržela zamítavý dopis, který začínal slovy „S politováním vám oznamujeme“, a byla z něj úplně zoufalá. Pak mě popadla zlost a já v tomto rozpoložení napsala list Československému výboru. Ten zapůsobil lépe, než bych čekala. O dva dny později jsem dostala dopis, ve kterém mi sdělili, že právní předpisy jsou v gesci britského ministerstva vnitra, ale že berou v potaz konkrétní okolnosti našeho případu a jsou ochotni převoz dcery zajistit. Tak co ty na to? Děkujeme Bohu!

Zároveň mne požádali o pasové fotografie, ale jelikož neuvedli, zda myslí moje, nebo dceřiny, poslala jsem jim své. Nech ale pro jistotu udělat pasové fotografie i Helze. Potřebuji také lékařské potvrzení o zdraví dítěte. S ničím dalším si nemusíš dělat starosti. Doufám, že dál už to všechno půjde dobře. Udělám pro to vše, co bude v mých silách. (...) Jedna kamarádka Britka pojedje v červenci do Vídně. Mohla by možná malé přivést pár hraček...

Pořídili mi pasovou fotku a zdravotní osvědčení. Krátce nato k nám přišla švadlena, dostala jsem nové oblečení – sukně, halenky, jedny šaty a kabát. Každíčkový kousek byl opatřený mou jmenovkou. Dne 21. června 1939 začaly i v protektorátu Čechy a Morava platit norimberské zákony, které byly v Německu zavedeny 15. září 1935. Byla jsem opravdu ráda, že už brzy odjedu!

Jenomže 1. září 1939 vypukla válka. Hranice se uzavřely a dětské transporty se zadržly. A pak už neprobíhaly vůbec. Můj sen, že odjedu za maminkou do Anglie, se rozplynul.

S norimberskými zákony nás zaplavila mohutná vlna protizidovských opatření. Už jsme nemohli chodit do veřejných škol. To mě dost mrzelo, protože jsem měla svou školu v Kyjově moc ráda. Vzpomínám si, jak za mnou na kyjovském náměstí přišla učitelka, podala mi ruku a řekla: „Helgo, je mi moc líto, že už nemůžeš chodit ke mně do třídy.“

Zbývala jen jediná možnost: židovská škola v Brně. Zase to Brno! Tentokrát jsem měla bydlet v židovském sirotčinci. Odvezl mne tam strýc Karl a byla to katastrofa.

Sirotčinec byl skoro prázdný, neměl mne ani kdo přijmout. Byly ještě prázdniny a nebyly tam žádné děti ani vychovatelky, jen služebné, ale ty se o mne nestaraly. Musela jsem spát sama ve velkém tmavém sále, obklopená prázdnými postelemi.

Za den nebo dva se děti s vychovatelkami vrátily z prázdnin. Ale tím se vše jen zhoršilo. Všude bylo hodně křiku, zato jídla pomálu. Po ránu jsme museli rychle uhánět do kuchyně, kde dvě služky rozdávaly chléb. Pokud jste nebyli mezi prvními, nezbyla na vás marmeláda a k jídlu jste tak měli jen suchý chleba. Netuším, proč byly v tom sirotčinci tak příšerné podmínky, ale kradlo se tam, děti byly bity – zkrátka noční můra.

Můj bratranec Jožka tenkrát taky chodil v Brně do školy. Někdy mi přinesl tavený sýr a utěšoval mne. Ale to nepomáhalo. Chtěla jsem pryč.

Nejspíš díky opětovné pomoci Jožky jsem se dostala do pěstounské péče manželů Pächterových. Bydleli nedaleko židovské školy. Brzy jsem si v sousedství našla kamarádku Rút Steinerovou, dceru očního lékaře.

Hned mi bylo o něco lépe. Ale pořád jsem se cítila jako u cizích. A s každým dopisem od maminky se mi více stýskalo.

Haslemere, 8. srpna 1940

Má milovaná holčičko,

po mnoha a mnoha týdnech jsem od tety Anny dostala tvé milé dopisy. Měla jsem velkou radost a nekonečně mne potěšilo, že jsem od tebe po dlouhé době četla pár milých řádek. Jsem velice ráda, že se máš dobře a máš vše, co potřebuješ, jelikož si asi dokážeš představit, jak velké si o tebe dělám starosti. Určitě jsi hrozně vyrostla! Asi víš, jak moc bych chtěla být s tebou. Jsou to už skoro dva roky, co jsme se viděly naposledy. Jak ses za tu dobu asi změnila, vždyť z tebe už brzo bude slečna! (...) Mám hodně práce od sedmi ráno do devíti do večera, často bez sebemenší přestávky, ale už jsem si zvykla. Někdy bývám velice unavená, proto mám velmi tvrdý spánek a málo času na přemýšlení. V červnu jsem měla osm dní dovolené a strávila jsem je v nedalekém velice přepychovém hotelu. Bylo to příjemné a dala jsem se tam zase trochu dohromady. Jenom jsem si celou dobu říkala, jak by bylo krásné, kdybys tam po zahradě pobíhala ty. – Tak na sebe, můj nejdražší miláčku, dávej pozor a buď dál tak statečná a rozumná, hodná holčička jako dosud.

Objímám tě na dálku a posílám tisíc pusinek,

tvá milující maminka

Odpověď mi pošli na adresu: Frieda Pollaková, poštovní příhrádka 506, Lisabon, Portugalsko

Maminka byla v Anglii, tatínek ve Vídni a já sama v Brně. Když si na tu dobu vzpomenu, dodnes je mi hodně úzko. Také z tohoto dopisu je to patrné:

Kyjov, 28. prosince 1940

Milý tatínku,

od soboty 21. 12. jsem už zase doma. Mám takovou radost, že jsem opět s rodinou, a ani trochu se mi nechce zpátky do Brna. Máme u Mařenky pěkný stromček a pod ním hromadu dárků. (...) Celou noc jsem nespala, protože mne bolel zub, který mne zlobil už v Brně, a časně zrána mne Truda vzala k zubaři.

Promiň, tatínku, ale do školy v Brně už nechci chodit. Nelíbí se mi tam. A stejně se tam nic neučíme. Děti tady mají soukromé hodiny a jsou mnohem dál než my. Kromě toho je mi v Brně smutno a také chladno. Tady u tety je tepleji. Teta se strýcem nemají nic proti tomu, abych u nich zůstala. Tati, přece bys mohl tetě platit totéž, co platíš paní Pächterové. Jsem v Brně už tři měsíce a ještě jsem se ani jednou nekoupala! Nevím, kdy odjedu zpátky, máme volno do 20. ledna. Ráda bych v Brně zůstala jen do pololetí, což bude někdy v únoru. Prosím, tatínku, brzo mi odpověz a dovol mi bydlet zase tady. Tady mě mají všichni rádi, ale v Brně nikdo. Všem už se tu po mně stýskalo. Když už u sebe nemám tebe ani maminku, jsou tady alespoň mí drazí příbuzní, kteří mne chrání místo vás.

Přišel ode mě pohled paní Sanderové? To je pro dnešek vše, srdečně tě líbám a zdravím,

tvá věrná dcera Helga

Paní Sanderová byla tatínkova dobrá přítelkyně, která mě přes tatínka vždycky pozdravovala. Už tehdy jsem si Mimi Sanderovou oblíbila, i když jsem ji ještě neznala, protože jsem vycítila, že měla mého tatínka moc ráda. A mne také.

Nevím už přesně, jak dlouho jsem ještě chodila do školy v Brně. Od určitého dne však Židé nesměli cestovat. Tehdy jsem si rychle sehnala cestovní povolení, sbalila kufr, uháněla na nádraží, opatřila si jízdenku

a odjela do Kyjova. K večeru, když už se šeřilo, jsem kráčela dlouhou cestou z nádraží na náměstí. Když jsem přišla domů, teta Marta zrovna na dvorku sypala slepicím. Byla úplně pať, že jsem se tam před ní zničehonic zjevila s kufrem a prohlásila: „Tak tady mě máte.“

Už nikdy jsem nechtěla znovu do vyhnanství.

V červenci 1941 moje babička Sofie ze dne na den těžce onemocněla a trpěla silnými bolestmi. Lékařská pomoc dorazila příliš pozdě. Zemřela 7. července. Byla jsem moc smutná – také proto, že tatínek do Kyjova přijet nemohl a nebyl se mnou, když jsme kráčeli za pohřebním vozem.

Časy byly čím dál obtížnější. Nesměla jsem do parku, kam jsme s tetou v neděli rády chodívaly na procházku, a ani do cukrárny jsem nemohla. Nežidovské děti měly zakázáno se s námi stýkat a já přišla o několik kamarádek. Nesměli jsme jezdit na kole ani hrát tenis na kurtech. Svět, ve kterém jsme žili, se stále zmenšoval. My, židovské děti, jsme držely čím dál víc při sobě.

Mimi Sanderová

Můj tatínek, 1941

Od 19. září 1941 jsme museli nosit žlutou hvězdu. Dnes už si nevybavím, jak jsem to tehdy přijala. Byla jsem v šoku? Ani bych neřekla. Šlo to přece jen postupně, nikoli naráz. A mimo to: byla jsem tenkrát ohromně šťastná. A to proto, že se mi splnilo mé nejtoužebnější přání.

Kyjov, 2. září 1941

Nejmilejší tatínečku,

mám obrovskou radost, že za mnou přijedeš a už zůstaneš napořád. Také celá rodina se z toho obrovsky raduje – nedá se to vyličít slovy. Nemůžu se dočkat, až přijedeš. Musím vydržet ještě celý týden. Hned v 7 ráno jsem běžela ke strýčkovi, abych mu to pověděla. Strýc a Mařenka ještě spali a skoro tomu nemohli uvěřit. Končím s dopisem, protože jsem šťastím bez sebe, že ani nevím, co ti mám napsat, tatínečku můj. Ale jedno mi věř: ty zbývající dny budou pro mne i pro ostatní delší než měsíce. Budu dychtivě očekávat tvůj příjezd. A už teď slibuji, že tě budu na slovo poslouchat.

Moc tě zdravím a líbám, tvá Helga

Devátého září 1941 přijel tatínek do Kyjova. Byla jsem nadšením bez sebe. V té době už jsme bydleli v dost stísněných podmínkách. Mezitím tu totiž výrazně přibýlo Židů, protože do Kyjova přesídlili židovské obyvatelstvo z menších obcí v okolí a také z Hodonína, Uherského Brodu či Uherského Hradiště. Také naše početné příbuzné, kteří bydleli v okolí – měli jsme přece jen dost rozvětvenou rodinu –, přinutili k přestěhování do Kyjova.

Všude bylo těsno, i u nás. Jožka spával v kuchyni. Sestřenice Truda s manželem Hermanem Steinem, kterého si vzala koncem roku 1939, měli pro sebe jeden pokoj. V druhém bydleli Taussigovi. Třetí pokoj obývala teta Marta a strýc Fritz – a v témže pokoji se za paravánem skrývala moje a tatínkova postel. Byla jsem tak šťastná, že je se mnou!

Dne 10. prosince 1941 se narodila Lea, dcera Trudy a Hermana Steina. Z toho jsem měla velkou radost. Byla jako moje mladší sestřička, kterou jsem si vždycky hrozně přála mít.

Život ubíhal a já se stále nacházela pod ochranou rodiny. Hrála jsem si s dětmi v sousedství a docházela na výuku. Mám tu i jeden obrázek naší „školní třídy“. Už to samozřejmě dávno nebyla opravdová třída, výuka totiž byla zakázaná a konala se potají, jednou tady, pak zas tam, u někoho v bytě nebo na zahradě. Tvořili jsme věkově pestrou směsku a učili se, co se zrovna namanulo.

Na této fotografii sedím vepředu vlevo vedle Jiřího Badera. S ním a Ottou Buchsbaumem, Karlem Redlichem a Danielem Tellerem jsem

Naše „školní třída“

si často hrávala, většinou u Baderů. Měli za domem obrovskou nádhernou zahradu s úžasným morušovníkem. Jirí na té fotce vypadá rozjařeně, a nejen on. Byli jsme mladí. Zažívali jsme chvíle dětské bezstarostnosti, kdy se strach a smutek nakrátko vypaří.

Můj tatínek žil naproti tomu v neustálé starosti. Dne 11. dubna 1942 napsal přes Červený kříž mamince – na odpovědním formuláři, na který se vešlo jen 25 slov. *„Díky za únorový dopis. O prázdninách se možná přestěhujeme k tetě Gruberové. Helga se těší na pole. Mařenka zůstává. Buď zdráva, drž se, zdraví Otto.“*

Nejspíš jsem si tenkrát ani neuvědomovala, že nám hrozí nebezpečí. Otcův dopis totiž obsahoval následující skryté poselství: „Asi nás brzy deportují do Polska.“ Teta Gruberová byla matčina polská příbuzná, a tak to maminka hned pochopila. Dne 3. června odpověděla: *„Doufám, že stěhování nebude. Přeji vám všem zdraví, štěstí. Dávej na Helgu pozor, když za mnou teď nemůže! Bůh vás ochraňuj. Líbám Helgu. Všechny zdravím.“*

To byla na dlouhou dobu poslední přímá zpráva, kterou jsme od maminky z Anglie dostali. Až za tři roky, po skončení války, jsme mohli znovu navázat kontakt.

Dne 27. května 1942 spáchali čeští odbojáři atentát na Reinharda Heydricha. Většina Rakušanů zná šéfa Hlavního úřadu říšské bezpečnosti, policie a Bezpečnostní služby nacistického státu z konference ve Wannsee, která se konala 20. ledna 1942 ve vile u jezera Wannsee v Berlíně. Heydrich na ni tehdy svolal vysoké důstojníky a čelní představitele německých úřadů. Češi se s ním však seznámili už v září 1941, kdy se jako zastupující říšský protektor nastěhoval na Pražský hrad a okamžitě začal potírat opoziční a protinacistické síly. Jen za první dva měsíce svého působení nechal zatknout přes 4000 Čechů a 400 z nich popravit.

Heydrich zemřel 4. června 1942, podlehl svým zraněním po atentátu. Všem Čechům bylo jasné, že atentát na Heydricha bude mít důsledky. Obávali jsme se nejhorsího. Mezi lidmi panovalo obrovské napětí, byl vyhlášen výjimečný stav. Jak dnes víme, Hitler po atentátu požadoval popravu 10 000 Čechů a po Heydrichově smrti toto číslo ztrojnásobil. Tempo deportací, které začaly v říjnu 1941, se zostřílo. A po atentátních nacisté pátrali po celé zemi, i v Kyjově.

Myslím, že právě v té době zatkl gestapo naše sousedy, doktora Dunderu a jeho ženu, a zastřelili je. Pomáhali totiž raněným partyzánům. Zbyly tu po nich dvě děti, které putovaly k prarodičům. Pamatuji si, jaký tehdy vládl strach. Jednoho večera, když už byla tma, přišlo SS i k nám.

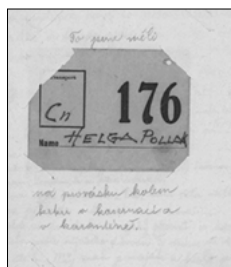
Všechny dospělé nahnali ven na dvůr, přitom většina byla v pyžamu. Němci prohledali celý dům. Frieda Freundová, tatínkova teta, už byla pomalejší a nestíhala plnit rozkazy dost rychle. Esesáci ji proto zmlátili laťkou z plotu a ošklivě ji poranili. Později jsme se dozvěděli, že v českých vesnicích Ležáky a Lidice se děly ještě větší hrůzy.

Všichni měli tenkrát někoho v rodině nebo okruhu přátel a známých, koho již deportovali do Polska, Terezína či neznámo kam. Věděli jsme, že si každý může vzít padesátikilové zavazadlo, a vybavuji si, že dospělí rozebírali, co všechno by si sbalili, kdyby došlo na nejhorsí. Každý se nějak připravoval, modlil se a doufal, že nebude „přesídlen“ do Polska, ale „jen“ do terezínského ghetta.

I my děti jsme to probíraly. Terezín – to jméno nám bylo důvěrně známé a stávalo se stále reálnější možností. Život v ghettu jsme si líčily v růžových barvách – alespoň je to pořád ještě v Čechách, blízko Prahy, na místě, kde žijí jen Židé, dokud neskončí válka a s ní i Hitlerova hrůzovláda – v to jsme pevně věřily.

V lednu 1943 dostali všichni Židé v Kyjově rozkaz k „zařazení do transportu“. Distribuovaly se seznamy, přidělovala se čísla. Můj otec obdržel transportní číslo Cn 175. Já byla Cn 176. Později jsem si to nalepila do deníku.

To byl školní sešit s černými lepenkovými deskami, který mi tatínek daroval před naším odjezdem. „Zapisuj si do něj, co zažiješ, co ti utkví. Já to udělám taky tak,“ řekl a ukázal mi svůj malý černý kapesní diář na rok 1943. Stránky měl zatím prázdné. Ale od 17. ledna 1943 jsme oba začali zaznamenávat.

Moje transportní číslo

Z rodinného fotoalba

FOTOGRAFIE Z DĚTSTVÍ VE VÍDNI

Nahoře: Doma na Mariahilfer StraÙe

Vlevo: Tančím čardáš

Nahore: Toulky po Vidni s maminkou

Dole: S rodiči a Johannou

